

Εξοπλισμοί, ιδέες και η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφαλείας. Μεταφράζοντας τις απειλές σε κέρδη

Παρόλο που η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφαλείας (ΕΣΑ) έχει τύχει της εκτενούς προσοχής των μελετητών της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΕΠΑΑ), η συγκεκριμένη επίδρασή της επί των στρατιωτικοβιομηχανικών ζητημάτων έχει ως επί το πλείστον αγνοηθεί. Ποιες υπήρξαν οι συνέπειες της υιοθέτησης της ΕΣΑ τον Δεκέμβριο του 2003 για τη σύσταση μιας στρατιωτικοβιομηχανικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.); Πώς και γιατί έχει χρησιμοποιηθεί η ΕΣΑ από την ευρωπαϊκή βιομηχανία όπλων και τους πολιτικούς εκφραστές της ως μέσον προώθησης μεταρρυθμίσεων στο πεδίο της πολιτικής εξοπλισμών; Αντανακλά η εκμετάλλευσή της από την ευρωπαϊκή στρατιωτική βιομηχανία κάποιες βαθύτερες πολιτικοοικονομικές λειτουργίες που τροφοδοτούν την ιδεολογική διάσταση της Στρατηγικής και, αν ναι, ποιες είναι αυτές; Το άρθρο ισχυρίζεται ότι η Στρατηγική, προσδιορίζοντας βασικές «απειλές» προς την Ε.Ε. και προτείνοντας τρόπους αντιμετώπισής τους, παρέχει ένα χρησιμότερο εργαλείο στις άρχουσες τάξεις για την προώθηση και νομιμοποίηση μιας πολιτικής εξοπλισμών υπέρ της βιομηχανίας όπλων. Εμπειρικά, η ανάλυση εστιάζει σε συγκεκριμένες χρήσεις της ΕΣΑ από τους αξιωματούχους της Ε.Ε. και το στρατιωτικοβιομηχανικό κεφάλαιο. Θεωρητικά, η εργασία υπογραμμίζει την εγκυρότητα μιας ιστορικοϋλιστικής ερμηνείας της σχέσης ανάμεσα στον ηγεμονικό λόγο περί ΕΠΑΑ και τα πανευρωπαϊκά, διεθνοποιημένα στρατιωτικοβιομηχανικά συμφέροντα.

Ο κύριος λόγος για τον οποίο η στρατιωτικοποίηση της Ε.Ε. δεν έχει τύχει της προσοχής της διεθνούς θεωρίας είναι η ανάδυση και η παγίωση του κονστρουκτιβιστικού παραδείγματος. Το αποτέλεσμα υπήρξε η κυρίαρχη της ανάλυσης της ευρωπαϊκής ασφάλειας από ιδεαλιστικές (με τη φιλοσοφική όχι την κανονιστική έννοια) προσεγγίσεις που αναγνωρίζουν την πρωτοκαθεδρία ιδεατών παραγόντων, όπως αξίες, κανόνες και ταυτότητες στο σχηματισμό της κοινωνικής πραγματικό-

---

Ο Ηρακλής Οικονόμου είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής Ευρωπαϊκής Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο της Γάνδης.

τητας. Ο κοστρονκτιβισμός έχει αναχθεί σε ηγεμονικό παράδειγμα των σπουδών ευρωπαϊκής ασφαλείας. Η κύρια θέση του άρθρου είναι ότι, στην περίπτωση της πολιτικής εξοπλισμών της Ε.Ε., οι ιδεατοί παράγοντες εδράζονται σε μια υλική διαδικασία παραγωγής, η οποία καθορίζει σε τελική ανάλυση τον προσανατολισμό και τη λειτουργία αυτών των παραγόντων. Οι κυρίαρχες ιδέες σε αυτό το πεδίο πολιτικής δεν είναι αυτόνομες αλλά αντανακλούν προϋπάρχουσες σχέσεις εξουσίας ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις, υπό την ηγεμονία του ευρωπαϊκού στρατιωτικοβιομηχανικού κεφαλαίου. Η διττή ιδεολογία της στρατιωτικοποίησης και της ανταγωνιστικότητας που κατευθύνει την πολιτική εξοπλισμών της Ε.Ε. προέκυψε ως ένα συνεκτικό πολιτικό πρόγραμμα, ιδεολογικά τροφοδοτημένο από τη δημοσίευση της ΕΣΑ. Η σημασία της ΕΣΑ δεν βρίσκεται στον υποτιθέμενο τρόπο με τον οποίο συγκροτεί τα συμφέροντα, αλλά αντίθετα στον τρόπο με τον οποίο ταξικές σχέσεις και ταξικά ορισμένα συμφέροντα παράγουν και αναπαράγουν συγκεκριμένες ιδέες μέσω βαθιά πολιτικών διαδικασιών.

Ιδέες και συμφέροντα: πέρα από την πλάνη του κοστρονκτιβισμού

Δεδομένου ότι ο κοστρονκτιβισμός έχει πολλές εκδοχές, συζητείται εδώ ως ιδεότυπος ενός ευρύτατου παραδείγματος της ιδεαλιστικής θεωρίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο όρος «ιδεαλισμός» ορίζεται ως η αντίληψη σύμφωνα με την οποία «η βαθιά δομή της κοινωνίας αποτελείται από ιδέες παρά από υλικές δυνάμεις»¹. Για τον ιδεαλισμό, η κοινωνική πραγματικότητα σχηματίζεται κυρίως ως αποτέλεσμα της κοινωνικής συνείδησης. Οι υλικές δυνάμεις είναι δευτερεύουσες, «στο βαθμό που οι ίδιες συγκροτούνται μέσω ιδιαίτερων νοημάτων από τους δρώντες»². Η κοστρονκτιβιστική θεωρία βασίζεται σε τρεις κύριες προτάσεις: Πρώτον, υποθέτει ότι οι ιδέες και οι νόρμες προηγούνται οντολογικά των υλικών δομών, ως προς τη διαμόρφωση της συλλογικής συμπεριφοράς των πολιτικών δρώντων. Σύμφωνα με τον Αλεξάντερ Γουέντ, «οι δομές της ανθρώπινης συσχέτισης καθορίζονται πρωταρχικά από κοινές ιδέες, παρά από υλικές δυνάμεις»³. Δεύτερον, ισχυρίζεται ότι τα συμφέροντα ενημερώνονται από ταυτότητες, και φέρουν ένα διαύποκειμενικό νόημα, διαμορφωμένο από ιδεατές-γνωστικές κατανοήσεις της πραγματικότητας. Τρίτον, προτάσει την αμοιβαία σύσταση φορέων και δομών. Οι αξίες, οι νόρμες και οι ιδέες επηρεάζουν βαθιά τις ταυτότητες και τις ενέργειες των φορέων, ενώ την ίδια ώρα οι ενέργειες των δρώντων παρέχουν τη βάση για τη διατήρηση και το μετασχηματισμό αυτών των ιδεατών δομών. Για τον κοστρονκτιβισμό, οι υλικοί πόροι είναι ενσωματωμένοι σε συγκεκριμένες δομές κοινωνικής γνώσης και πρόσληψης, οι οποίες ορίζουν το νόημα που αποδίδεται σε αυτούς⁴.

Στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν την ανάπτυξη της ΕΠΑΑ, οι κοστρον-

κτιβιστές εστιάζουν στην κοινωνικοποίηση ως μια «διαδικασία μέσω της οποίας δι-
 ύποκειμενικά μοιρασμένες κατανοήσεις της πολιτικής συνεργασίας παρέχουν κώ-
 δικες που δύνανται να χρησιμοποιηθούν από διπλωμάτες όταν αυτοί διεξάγουν
 εξωτερική πολιτική».⁵ Με άλλα λόγια, οι ομοιότητες στις προσλήψεις και στους
 σκοπούς ασφαλείας παράγονται από τη συνεχή και καθημερινή αλληλεπίδραση σε
 ιδεατό και ρητορικό επίπεδο. Μέσω αυτής της διαδικασίας, οι ευρωπαϊκοί δρώντες
 ασφαλείας έχουν δημιουργήσει ένα σετ προσμοιών που περιλαμβάνουν κοινές δρά-
 σεις και συμφέροντα, βασισμένα σε κοινές αντιλήψεις και κατανοήσεις⁶. Επίσης, οι
 κονστρουκτιβιστικές ερμηνείες δίνουν έμφαση στην έννοια του λόγου, ο οποίος
 συχνά εξομοιώνεται με τη γλώσσα. Η κύρια σημασία του έγκειται στη συμβολή του
 στη δημιουργία ταυτοτήτων. Στο πλαίσιο της ΕΠΑΑ, ιδιαίτερα δημοφιλής είναι ο
 ισχυρισμός ότι ο λόγος συνέβαλλε τα μέγιστα στο μετασχηματισμό των ταυτοτήτων
 σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής των κρατών-μελών. Σύμφωνα με τον Λάρσεν, «οι
 λόγοι κατασκευάζουν ταυτότητες και υποκείμενα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο»⁷. Συ-
 νεπώς, δεν είναι παράδοξο ότι αποδίδει την έναρξη της διαδικασίας στρατιωτικο-
 ποίησης της Ε.Ε. στην κυριαρχία ενός συγκεκριμένου λόγου.

Η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση σε ζητήματα ευρωπαϊκής ασφάλειας κατα-
 λήγει να είναι περιγραφική και ταυτολογική. Ο κονστρουκτιβισμός υποθέτει ότι
 ένας φορέας κατασκευάζει την ταυτότητά του μέσω του λόγου και της διάδρασης,
 και τα συμφέροντά του μέσω της ταυτότητας. Σε τελευταία ανάλυση δηλαδή, ο λό-
 γος παράγει συμφέροντα. Εάν ισχύει κάτι τέτοιο, τι παράγει αρχικά τον λόγο και τη
 διάδραση, εάν και οι ταυτότητες και τα συμφέροντα είναι παράγωγα του λόγου; Η
 μόνη αληθοφανής απάντηση θα ήταν ότι συγκεκριμένες αυτοπροσλήψεις της ταυ-
 τότητας ή συνειδητές επιδιώξεις ηγεμονικών πολιτικοοικονομικών συμφερόντων
 αποτελούν τις βασικές γεννήτριες παραγωγής λόγου. Και οι δύο πιθανές απαντήσεις
 όμως οδηγούν στην ταυτολογία, καθώς ο λόγος καταλήγει να είναι η αιτία και το
 αποτέλεσμα των δύο άλλων παραγόντων. Ο μόνος τρόπος να αποφευχθεί η ταυτο-
 λογία είναι να αποφευχθεί και η ερμηνεία τού τι παράγει τον κυρίαρχο λόγο και
 την κυρίαρχη ιδεολογία καταρχήν, και αυτό ακριβώς κάνει ο κονστρουκτιβισμός.
 Ένας τρόπος ανάλυσης όπου το εξηγητέο συνιστά ταυτόχρονα και το εξηγούν είναι
 προφανώς προβληματικός. Με άλλα λόγια, οι κονστρουκτιβιστές μπορούν να γί-
 νουν αποδέκτες της ίδιας κριτικής που ο Μαρξ εξαπέλυσε στους χεγκελιανούς ιδε-
 αλιστές το 1845, οι οποίοι «αποσπούν τις ιδέες της άρχουσας τάξης από την ίδια την
 άρχουσα τάξη και τους αποδίδουν μια ανεξάρτητη ύπαρξη (...) χωρίς να νοιάζονται
 (...) για τις συνθήκες παραγωγής και τους παραγωγούς αυτών των ιδεών»⁸.

Στις ευρωπαϊκές σπουδές η αφετηρία μιας αντίστοιχης κριτικής στον κον-
 στρουκτιβισμό, σε συνομιλία μαζί του, βρίσκεται στο ρεύμα του νεογερμανισμο-
 σμού, της μόνης εκδοχής της μαρξιστικής θεωρίας με μια ανερχόμενη παρουσία
 στον τομέα της διεθνούς και ευρωπαϊκής πολιτικής. Πυρήνας του είναι η έννοια

των «κοινωνικών δυνάμεων», δηλαδή τάξεων ή ταξικών μερίδων διαμορφωμένων στη διαδικασία της κοινωνικής παραγωγής, οι οποίες φέρουν συγκεκριμένα συμφέροντα⁹. Η έννοια του «ιστορικού μπλοκ» είναι κεντρική στο νεογκραμισιανό πλαίσιο. Στην απλούστερη μορφή του ένα ιστορικό μπλοκ μπορεί να οριστεί σαν «συμμαχία τάξεων ή ταξικών μερίδων η οποία επιχειρεί να εγκαθιδρύσει μια συγκεκριμένη μορφή κράτους και/ή παγκόσμιας τάξης πραγμάτων»¹⁰. Σύμφωνα με τον Γκράμσι, ένα ιστορικό μπλοκ ενσωματώνει τόσο υλικά όσο και ιδεολογικά στοιχεία: «δομές και εποικοδομήματα σχηματίζουν ένα ιστορικό μπλοκ»¹¹. Συμπεριλαμβάνοντας το στοιχείο της ιδεολογίας μέσα στο ιστορικό μπλοκ, ο νεογκραμισιανισμός αποφεύγει την κατηγορία του οικονομικού αναγωγισμού, ενώ υποστηρίζοντας τη διαλεκτική σύνδεση του εποικοδομήματος από τη βάση αποφεύγει την κατηγορία του πλουραλισμού. Ένα ιστορικό μπλοκ μπορεί να είναι και διεθνικό ως προς τη σύσταση και λειτουργία του. Άρα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ανάδυση μιας νέας στρατιωτικοβιομηχανικής τάξης πραγμάτων στο επίπεδο της Ε.Ε. ανταποκρίνεται στην κυριαρχία ενός διεθνικού ιστορικού μπλοκ, στον πυρήνα του οποίου βρίσκεται το διεθνοποιημένο στρατιωτικοβιομηχανικό κεφάλαιο. Η έννοια του «ιστορικού μπλοκ» είναι αλληλένδετη με τον άλλο εννοιολογικό κρίκο του νεογκραμισιανισμού, την «ηγεμονία», η οποία βασίζεται σε υλικούς, θεσμικούς και ιδεολογικούς άξονες και υποδηλώνει έναν τύπο εξουσίας που βασίζεται τόσο στην επιβολή όσο και στη συναίνεση, και υπηρετεί τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης μέσω της φαινομενικής υπέρβασής τους με αιτιάσεις παγκοσμιότητας και κοινού νου¹². Η ηγεμονία μιας κοινωνικής τάξης είναι η βάση και η προϋπόθεση της εγκαθίδρυσης ενός ιστορικού μπλοκ. Ωστόσο η εξουσία του ιστορικού μπλοκ δεν εδραιώνεται μόνο στο υλικό επίπεδο. Οι ιδεατοί και θεσμικοί παράγοντες είναι επίσης σημαντικοί για τη διατήρηση αυτής της εξουσίας. Ο Μπαστιάν Φαν Άπελντοορν συμπεραίνει ορθά ότι υπάρχει μια στέρεα διασύνδεση ανάμεσα στις ιδέες και τις κοινωνικές δυνάμεις ορισμένες ταξικά, καθώς οι ιδέες παράγονται σε ένα δεδομένο πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων εξουσίας και αντανακλούν τις προτιμήσεις και τις πρακτικές αυτών των δυνάμεων¹³.

Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής εξοπλιστικής συνεργασίας, μια ιστορικοϋλιστική προσέγγιση εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους η ηγεμονική ταξική δύναμη – στην περίπτωση μας το διεθνοποιημένο στρατιωτικοβιομηχανικό κεφάλαιο – κινητοποιεί όλους τους διαθέσιμους ιδεατούς πόρους και παράγει ιδεολογία ώστε να εξασφαλίσει τη δημόσια νομιμοποίηση και καλύτερους όρους υλοποίησης ενός συγκεκριμένου πολιτικού προγράμματος, από κοινού με το πολιτικοστρατιωτικό προσωπικό της Ε.Ε. Το έργο των «ειδικών», των διανοουμένων και των δεξαμενών σκέψης είναι κεντρικής σημασίας σε ένα θεωρητικό πλαίσιο που τονίζει τις πολλαπλές χρήσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας για τη διασπορά και τη διατήρηση των ηγεμονικών ισχυρισμών και συμφερόντων του κυρίαρχου ιστορικού μπλοκ. Το

πρωταρχικό συμφέρον στον στρατιωτικοβιομηχανικό χώρο είναι η συντήρηση της κερδοφορίας (σε συνθήκες πτώσης του μέσου ποσοστού του κέρδους) και της ανταγωνιστικότητας μέσω μιας εκτεταμένης στρατιωτικοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁴. Η ακόλουθη ενότητα φωτίζει τις αλληλένδετες διαστάσεις της αναπαγωγής και της χειραγώγησης των μηνυμάτων της Στρατηγικής για την προώθηση και νομιμοποίηση μιας εξοπλιστικής πολιτικής για την Ε.Ε.

Από τις απειλές στα κέρδη: η Στρατηγική ως ταξικό πολιτικό εργαλείο

Γραμμένη από τον Ρόμπερτ Κούπερ, Γενικό Διευθυντή πολιτικοστρατιωτικών υποθέσεων του Συμβουλίου, και υιοθετημένη από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Δεκέμβριο του 2003, η Στρατηγική υπήρξε η πρώτη χειροπιαστή σύνοψη των προτεραιοτήτων και των ανησυχιών της Ε.Ε. στον τομέα της ασφάλειας. Αφού εντοπίζει πέντε κύριες απειλές στην ασφάλεια της Ε.Ε. –τρομοκρατία, διάδοση όπλων μαζικής καταστροφής, περιφερειακές απειλές, αποτυχημένα κράτη και οργανωμένο έγκλημα– η ΕΣΑ συστήνει μια πιο ενεργή πολιτική, οικονομική και στρατιωτική εμπλοκή με τις πιθανές γεωγραφικές πηγές αυτών των απειλών, καλώντας σε προβολή ισχύος κάτω από τη σημαία της «προληπτικής εμπλοκής»¹⁵. Χρησιμοποιώντας ως προμετωπίδα την «αποτελεσματική πολυμέρεια», η ΕΣΑ νομιμοποίησε την προληπτική δράση ως εργαλείο εξωτερικής παρέμβασης της Ε.Ε.¹⁶ Η δυνατότητα διεξαγωγής επεμβάσεων με στενό χρονικό ορίζοντα και ευρείες δυνάμεις είναι ένα εγγενές στοιχείο της στρατηγικής κουλτούρας που εγγράφεται στην ΕΠΑΑ, καθώς η χρήση στρατιωτικών εργαλείων προβάλλεται ως λύση για την επαναφορά της τάξης σε «αποτυχημένα κράτη»¹⁷. Στο πλαίσιο της ΕΣΑ η προβολή ισχύος και η στρατιωτικοποίηση είναι δύο αλληλοτροφοδοτούμενες τάσεις. Η Στρατηγική αποτέλεσε αντανάκλαση αυτής της τάσης, ισχυριζόμενη ότι «για να μετασχηματίσουμε τις ένοπλες δυνάμεις μας ώστε να γίνουν πιο ευέλικτες και ευκίνητες, και για να τους επιτρέψουμε να αντιμετωπίσουν τις νέες απειλές, απαιτούνται περισσότεροι πόροι για την άμυνα και πιο αποτελεσματική χρήση αυτών των πόρων»¹⁸. Η έμφαση στην ανάπτυξη στρατιωτικών δυνατοτήτων είναι η άμεση συνέπεια της ΕΣΑ για την πολιτική «άμυνας» της Ε.Ε.¹⁹ Ορισμένες δεξαμενές σκέψης προχώρησαν ακόμα και σε προτάσεις ορισμού κριτηρίων για τις στρατιωτικές δαπάνες: «η υλοποίηση των αποστολών τύπου ΕΣΑ προϋποθέτει ότι κάθε κράτος-μέλος της Ε.Ε. θα δαπανά τουλάχιστον 2% του ΑΕΠ για την άμυνα»²⁰. Για όλους αυτούς τους λόγους, η ευρωπαϊκή βιομηχανία όπλων καλωσόρισε τη δημοσίευση της ΕΣΑ και έσπευσε να τη συμπεριλάβει σε κείμενά της²¹.

Η ΕΣΑ είναι απαραίτητη για τη ρητορική κατασκευή της αναγκαιότητας προώθησης μιας στρατιωτικοβιομηχανικής πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Πλήθος

επίσημων εγγράφων προερχόμενων από την Ευρ. Επιτροπή, το Ευρ. Κοινοβούλιο και τον Ευρωπαϊκό Αμυντικό Οργανισμό (ΕΑΟ) αναπαράγουν τις απειλές στην ευρωπαϊκή ασφάλεια και τις ανάγκες που προκύπτουν από αυτές τις απειλές, όπως ορίζονται από την ΕΣΑ²². Η Στρατηγική έχει αναχθεί σε ισχυρότατο όπλο στα χέρια εκείνων των δυνάμεων που προσδοκούν μια μεγαλύτερη εμπλοκή της Ε.Ε. στα στρατιωτικά ζητήματα. Συγκεκριμένα η ΕΣΑ: α) αντιπροσωπεύει την πρώτη συνεκτική και ξεκάθαρη άρθρωση των προσλήψεων ασφάλειας ολόκληρης της Ε.Ε., β) ενέχει ένα στοιχείο επείγοντος, αφού οι πανταχού παρούσες απειλές είναι έτοιμες να υποσκάψουν ανά πάσα στιγμή την ασφάλεια της Ε.Ε. και των πολιτών της, γ) διευρύνει τις αποστολές, τα καθήκοντα και τον γενικό προσανατολισμό της ΕΠΑΑ προς την προβολή ισχύος, και δ) προσφέρει νομιμοποίηση και ένα τεχνοκρατικό «άρωμα» κοινού νου σε πρακτικές που είναι βαθύτατα πολιτικοποιημένες και μπορούν εν δυνάμει να γεννήσουν αρνητικές λαϊκές αντιδράσεις. Αυτά τα τέσσερα στοιχεία, η αντιπροσωπευτικότητα όλης της Ε.Ε., η κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η διεύρυνση του προσανατολισμού, και το τεχνοκρατικό πέπλο, κινητοποιήθηκαν για ν' ανοίξει ο δρόμος σε αποφάσεις της Ε.Ε. που στοχεύουν στην προώθηση της ανταγωνιστικότητας και κερδοφορίας της ευρωπαϊκής βιομηχανίας όπλων. Η διατήρηση της κερδοφορίας απαιτεί επιπλέον πόρους για στρατιωτικές δαπάνες και αυτοί οι πόροι, όπως επισημαίνει εμφατικά μια έκθεση του RAND, «μπορεί να δικαιολογηθούν μέσω μιας επαναξιολόγησης μιας νέας σειράς απειλών ασφαλείας και απροόπτων όχι μόνο στα Βαλκάνια αλλά και σε περιοχές που ενδιαφέρουν την Ε.Ε. και βρίσκονται γεωγραφικά μακριά από την Ευρώπη»²³. Η Στρατηγική όχι μόνο κωδικοποίησε αυτές τις νέες «απειλές», αλλά και όρισε ότι τα στρατιωτικά μέτρα εναντίον τους πρέπει να διατηρούν μια διευρυνόμενη γεωγραφική ακτίνα δράσης.

Ο ορισμός κοινών απειλών που πέτυχε η ΕΣΑ συνιστά προϋπόθεση για τον ορισμό κοινών προδιαγραφών για τις ξεχωριστές εθνικές στρατιωτικές δυνάμεις και τα οπλικά τους συστήματα. Η εναρμόνιση των προδιαγραφών ανάμεσα σε μερικές πολύ ετερογενείς εθνικές αγορές στρατιωτικού εξοπλισμού είναι κλειδί για την επιβίωση της βιομηχανίας όπλων σε ένα ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον. Αυτή η εναρμόνιση προκύπτει μόνο μέσα από μια προηγούμενη συμφωνία γύρω από τη φύση των απειλών και τα μέσα αντιμετώπισής τους. Η ΕΣΑ παρέχει και τα δύο: οι απειλές ταυτίστηκαν και αποτιμήθηκαν, και τα μέσα πολιτικής και στρατιωτικής αντιμετώπισής τους συζητήθηκαν σε ένα πρώτο επίπεδο. Η «ανάγκη» αυτή είχε προταθεί από την ίδια τη βιομηχανία: «υπάρχει ανάγκη συμφωνίας στις απειλές, τις αποστολές και τις απαιτούμενες δυνατότητες πρώτα, η οποία θα επιτρέψει τη σύγκλιση στις λειτουργικές απαιτήσεις για συγκεκριμένες εφαρμογές»²⁴. Χωρίς αμφιβολία, ο δρόμος είναι ακόμα μακρύς μέχρι τα κράτη-μέλη να επιτύχουν κοινή αντιμετώπιση των αναγκών τους για στρατιωτικές δυνατότητες στην πράξη. Η

ΕΣΑ υπήρξε ένα πρώτο βήμα που σηματοδότησε τόσο τη σταδιακή αλλαγή των στάσεων και αντιλήψεων στο πολιτικοστρατιωτικό προσωπικό της Ε.Ε. και των κρατών-μελών, όσο και την υιοθέτηση της ανάγκης της βιομηχανίας για κοινές αποτιμήσεις απειλών που οδηγούν στον εναρμονισμό και την τυποποίηση των τεχνικών απαιτήσεων.

Η ΕΣΑ και το ιδεολογικό της μήνυμα έχουν χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα από δρώντες της Ε.Ε. για την προώθηση μιας πολιτικής εξοπλισμών υπέρ της βιομηχανίας όπλων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ο Σβεν Μπίσκοπ διακρίνει σε αυτές τις προσπάθειες μια τάση «έξυπνης, τακτικής χρήσης της ΕΣΑ» από θεσμούς της Ε.Ε. και κράτη-μέλη εξίσου²⁵. Η λίστα είναι πραγματικά εντυπωσιακή, τόσο σε σχέση με το μέγεθός της όσο και σε σχέση με το βάθος των αιτημάτων που προτάσσονται και νομιμοποιούνται μέσω της Στρατηγικής. Το 2005 η Έκθεση της Ομάδας Ειδικών για το Διάστημα και την Ασφάλεια, την οποία συνέστησε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, βασίστηκε εξ ολοκλήρου στην ΕΣΑ για την αποτίμηση των απειλών και την υποτιθέμενη ανάγκη άμεσης ανάληψης πρωτοβουλιών για την ενίσχυση των διαστημικών δυνατοτήτων της Ένωσης²⁶. Οι συστάσεις της Έκθεσης περιλάμβαναν την εγκαθίδρυση ενός φόρουμ βιομηχάνων και τελικών χρηστών και τη διασύνδεση των δραστηριοτήτων αυτού του φόρουμ με τον ΕΑΟ, ενώ επεκτείνονταν στην προώθηση της συνεργασίας σε επίπεδο Ε.Ε. για δραστηριότητες όπως η προστασία των κριτικών υποδομών, η διαλειτουργικότητα των υπαρχόντων συστημάτων, η συνοριακή προστασία και η παρακολούθηση της Γης από το διάστημα²⁷. Το κύριο μοτίβο της Έκθεσης, βασισμένο στις προτάσεις της ΕΣΑ, ήταν η ανάπτυξη δυνατοτήτων με επίκληση της ανάγκης ενίσχυσης της χρηματοδότησης για την ανάπτυξη των εφαρμογών ασφαλείας της διαστημικής τεχνολογίας. Η ρητορική της ΕΣΑ υιοθετήθηκε άκριτα από την Ομάδα Ειδικών: «Ενεργητικές πολιτικές είναι αναγκαίες για να αντισταθμίσουν δυναμικές απειλές, με την ικανότητα προληπτικής εμπλοκής»²⁸. Και η βιομηχανία έσπευσε να ακολουθήσει το βηματισμό των ειδικών της Επιτροπής: «Το διάστημα (τηλεπικοινωνίες, πλοήγηση, και αναγνωριστικοί δορυφόροι) είναι απαραίτητο για να επιτευχθούν οι κύριοι στόχοι ασφαλείας που βρίσκονται διατυπωμένοι στη Στρατηγική Ασφάλειας της Ε.Ε.»²⁹.

Μια όμοια χειραγώγηση των μηνυμάτων της ΕΣΑ είναι εμφανής στην Έκθεση της Ομάδας Προσωπικότητων στο πεδίο της Έρευνας Ασφάλειας που οργανώθηκε με πρωτοβουλία της Ευρ. Επιτροπής και δημοσιεύτηκε το 2004. Ξανά αναπαράχθηκαν οι πέντε απειλές, μαζί με το συμπέρασμα ότι «εφόσον οι τωρινές απειλές αγνοούν τα εθνικά σύνορα και μπορούν να πλήξουν τα ευρωπαϊκά συμφέροντα κατ' οίκον και στο εξωτερικό, η διάκριση ανάμεσα σε εξωτερική και εσωτερική ασφάλεια χάνει όλο και περισσότερο την ευκρίνεια της»³⁰. Αντλώντας από την ιδεολογική ασπίδα της ΕΣΑ, οι προτάσεις της Ομάδας Προσωπικότητων ήταν ιδιαίτερα φιλόδοξες και περιλάμβαναν τη θέσπιση προϋπολογισμού 1 δισ. ευρώ ετη-

σίως και την εγκαθίδρυση μιας Συμβουλευτικής Επιτροπής για την Έρευνα Ασφάλειας με τη συμμετοχή των Ευρωπαίων κατασκευαστών όπλων, για τον καθορισμό μιας στρατηγικής ατζέντας έρευνας για την ασφάλεια στο μέλλον³¹. Αυτές οι προσπάθειες ευοδώθηκαν τελικά με τη συμπερίληψη της έρευνας ασφάλειας στο 7ο Πρόγραμμα Πλαίσιο, με χρονικό ορίζοντα την περίοδο 2007-2013.

Ο ΕΑΟ, το βασικό κανάλι προώθησης μιας πολιτικής εξοπλισμών της Ε.Ε., και ο πρώην Γενικός Διευθυντής του Νικ Γουίτνεϊ, υπήρξαν πρωτοπόροι στη χρήση της ΕΣΑ ως ένα ρητορικό εργαλείο. Παρατηρήστε τα ακόλουθα αποσπάσματα:

Ήδη έχουμε μια Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας, και μια Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας, η οποία ορίζει ξεκάθαρα το νόημα και το σκοπό της ΕΠΑΑ. Ο ΕΑΟ υπάρχει ώστε να επιτρέψει στην Ευρώπη να πράξει εκείνα τα πράγματα που ορίζονται στη Στρατηγική Ασφάλειας. Αλλά η Στρατηγική Ασφάλειας καταδεικνύει ότι, εάν η Ευρώπη πρόκειται να αναλάβει το δικό της μερίδιο της παγκόσμιας ευθύνης για την ασφάλεια, θα χρειαστεί τα εργαλεία για τη δουλειά.³²

Ο ΕΑΟ είναι ένα παιδί της ΕΠΑΑ [...] Έχουμε αναλάβει, αν θέλετε, να εργαστούμε ώστε να εξασφαλίσουμε τη διαθεσιμότητα των εργαλείων που απαιτούνται για να φέρουμε σε πέρας την αποστολή μας – την αποστολή που περιγράφεται στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας.³³

Η σωστή αφετηρία για να αρχίσουμε είναι αυτό το έγγραφο – η Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας [...]. Αν δεν το έχετε ήδη διαβάσει, σας το συστήνω. [...] Λοιπόν, μια ισχυρή αμυντική βιομηχανία και μια ισχυρή τεχνολογική βάση στην Ευρώπη δεν συνιστούν μόνο έναν βασικό παράγοντα της ευρωπαϊκής οικονομίας – είναι επίσης και ένα απαραίτητο στήριγμα της ικανότητας της Ευρώπης να δρα αποτελεσματικά σε παγκόσμιο επίπεδο, και να περιφρουρεί την προστασία και την ασφάλεια των πολιτών μας.³⁴

Καταρχήν, είναι ξεκάθαρο πολιτικό και οικονομικό γεγονός ότι η ύπαρξη υγιών αμυντικών βιομηχανιών σε όλη την Ευρώπη συνιστά ένα βασικό στήριγμα της επιθυμίας της Ευρώπης να επενδύσει σε αποτελεσματικές ένοπλες δυνάμεις και να τις χρησιμοποιήσει. Η άμυνα έχει σημασία, – και έχει σημασία για εσωτερικούς, ενδογενείς λόγους καθώς και για τους λόγους που παρουσιάζονται τόσο καλά στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας.³⁵

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι ομάδες ειδικών επί των εξοπλιστικών ζητημάτων που έχει συστήσει (οι οποίες αποτελούνται κυρίως από εκπροσώπους της βιομηχανίας όπλων) υπήρξαν εξίσου ενθουσιώδεις στη χρήση της ΕΣΑ για να υπενθυμίσουν στο κοινό τις απειλές και τους στόχους που ορίζονται εκεί.

Η ασφάλεια στην Ευρώπη είναι προϋπόθεση της ευημερίας και της ασφάλειας. Η Στρατηγική Ασφάλειας «Μια ασφαλής Ευρώπη σε έναν καλύτερο κόσμο» που υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υποδεικνύει την ανάγκη για μια περιεκτική στρατηγική ασφάλειας η οποία θα ενσωματώνει τόσο πολιτικά όσο και αμυντικά μέτρα ασφάλειας.³⁶

Από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η απειλή μιας ευρείας κλίμακας στρατιωτικής επίθεσης έχει υποχωρήσει και αντικατασταθεί από νέες απειλές, διακινδυνεύσεις και τρωτότητες. Όλες αυτές παρουσιάστηκαν στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας [...] και περιλαμβάνουν το οργανωμένο έγκλημα, την τρομοκρατία, την κατάρρευση του κράτους, τις περιφερειακές συγκρούσεις και τη διάδοση των όπλων μαζικής καταστροφής.³⁷

Η θεωρητική σύζευξη της εσωτερικής και της εξωτερικής ασφάλειας συμπληρώνει τον προσανατολισμό προς την εξωτερική επέμβαση. Η ΕΣΑ αντιπροσωπεύει αυτόν το μετασχηματισμό σε επίπεδο λόγου, καθώς όλες οι απειλές που αναφέρονται εκεί εμπεριέχουν –σε διαφορετικό βαθμό η κάθε μία– μια εσωτερική και μια εξωτερική διάσταση, σύμφωνα και με την ίδια τη Στρατηγική. Η ΕΣΑ υπήρξε η πρώτη συντεταγμένη καταγραφή του προσανατολισμού της ΕΠΑΑ, εισάγοντας την τελευταία και επίσημα στο πεδίο της εσωτερικής ασφάλειας. Το γεγονός αυτό έχει τεράστιες συνέπειες όχι μόνο για το πολιτικό σύστημα της Ε.Ε. και την επιχειρούμενη σύζευξη πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας, αλλά και για την πολιτική εξοπλισμών της Ε.Ε. και την ενδυνάμωση της στρατιωτικής έρευνας με «πολιτικές» πηγές χρηματοδότησης.

Αυτή η σύζευξη είναι σημαντική επειδή λαμβάνει χώρα στο επίπεδο της Ε.Ε., είναι μέρος μιας πολιτικής που επιδιώκει ανοιχτά τη χρήση στρατιωτικών μέσων για την υλοποίηση των στόχων της, και έχει χειραγωγηθεί από το πολιτικοστρατιωτικό προσωπικό της Ε.Ε. για την προώθηση της στρατιωτικοποίησης της ασφάλειας και τη διεύρυνση των στοιχείων που εμπίπτουν στα πεδία της ασφάλειας και της «άμυνας». Το ζήτημα δεν είναι αν έχουν συγχωνευθεί η εσωτερική και η εξωτερική ασφάλεια: η ασφάλεια του κεφαλαίου απαιτούσε πάντα την κινητοποίηση και των δύο πεδίων υπέρ της. Το ζήτημα είναι μάλλον πώς αυτή η συγχώνευση αντικειμενικοποιείται, αποπολιτικοποιείται, και χρησιμοποιείται για την προώθηση νέων μέτρων που επεκτείνουν την πολιτικοοικονομική εξουσία της στρατιωτικοβιομηχανικής μερίδας του υπερεθνικού κεφαλαίου, και των εθνικών, διεθνικών και υπερεθνικών θεσμικών δομών κυριαρχίας του, μέσω αυξημένης επιτήρησης, ελέγχου και καταναγκασμού. Η σύζευξη των εσωτερικών και εξωτερικών πτυχών της ασφάλειας μέσω της ΕΠΑΑ επέτρεψε τη νομιμοποίηση πρωτοβουλιών όπως το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Έρευνας για την Ασφάλεια, η ουσία του οποίου είναι η χρηματοδότηση της βιομηχανίας όπλων με τη μορφή επιδοτήσεων από την Ε.Ε. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απέδωσε την αναγκαιότητά του στο γεγονός ότι «η

τρομοκρατία έχει οδηγήσει σε ένα ξεθώριασμα των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στην εσωτερική (προσανατολισμένη προς την αστυνομία) και την εξωτερική (στρατιωτική) ασφάλεια»³⁸.

Οι ιδέες έχουν πράγματι προωθήσει την ανάδυση μιας ευρωπαϊκής στρατιωτικοβιομηχανικής πολιτικής. Ιδιαίτερα, η νεοφιλελεύθερη έμφαση στην ανταγωνιστικότητα και η υποτιθέμενη ανάγκη ανάπτυξης στρατιωτικών δυνατοτήτων έχουν παράσχει σημαντική υποστήριξη και νομιμοποίηση σε αυτή την πολιτική. Η ανάγκη ανάπτυξης της «κατασκευάστηκε» επανειλημμένα από τον επίσημο διατυπωμένο λόγο των αρμόδιων θεσμών, υπηρετώντας όμως συγκεκριμένες υλικές αναγκαιότητες. Με άλλα λόγια, οι ιδεατοί/ρητορικοί παράγοντες συνέβαλλαν στην αλλαγή της ευρωπαϊκής εξοπλιστικής πολιτικής, όντας όμως ταυτόχρονα συνέπειες βαθύτερων κοινωνικοοικονομικών μεταβολών. Η σύνθετη και αντιφατική διαδικασία διαμόρφωσης μιας στρατιωτικοβιομηχανικής πολιτικής σε επίπεδο Ε.Ε. είχε και έχει υλικές ρίζες, και συγκεκριμένα στη διεθνοποίηση της ευρωπαϊκής βιομηχανίας όπλων στη δεκαετία του 1990³⁹. Οι ιδέες που συνηγορούν στην προώθηση αυτής της πολιτικής υπήρξαν επιτυχημένες μόνο εξαιτίας των δομικών μεταβολών στο πεδίο της παραγωγής που επέτρεψαν τη θεσμοποιημένη άρθρωση και υλοποίηση αυτών των ιδεών.

Ένα κύμα εξαγορών και συγχωνεύσεων κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 οδήγησε στη διεθνή συγκέντρωση και συγκεντροποίηση της ευρωπαϊκής βιομηχανίας όπλων. Διεθνοποιημένοι γίγαντες όπως η EADS, η Thales, η Finmeccanica και η BAE Systems υπήρξαν οι πυρήνες ενός υπερεθνικού ιστορικού μπλοκ, του οποίου η εξουσία προωθήθηκε όχι μόνο σε εθνικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο Ε.Ε. Η ενοποίηση της πολιτικής παρουσίας της βιομηχανίας όπλων κάτω από την Ένωση Ευρωπαϊκών Αεροδιαστημικών και Αμυντικών Βιομηχανιών (ASD) σφράγισε τη δράση αυτού του μπλοκ μέσα στα όργανα της Ε.Ε. και οδήγησε σε μια ραγδαία τάση στρατιωτικοποίησης της Ένωσης. Αυτή η τάση δεν τροφοδοτήθηκε μόνο από τις βιομηχανίες όπλων, αλλά και από τον ευρύτερο, ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα του ευρωπαϊκού κοινωνικού σχηματισμού⁴⁰. Κορυφαία στιγμή αυτής της τάσης είναι η ίδρυση του ΕΑΟ το 2004, του πρώτου πανευρωπαϊκού θεσμού για τη διεύθυνση των στρατιωτικοβιομηχανικών θεμάτων, και η πρωτοφανής μείξη στρατιωτικής και πολιτικής έρευνας υπό την αιγίδα της Ευρ. Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Έρευνας Ασφαλείας⁴¹.

Η ύπαρξη και ανάπτυξη μιας κοινής πολιτικής άμυνας και ασφάλειας, και η παραγωγή ενός κοινού κειμένου όπως η ΕΣΑ έδωσε στην ευρωπαϊκή βιομηχανία όπλων και τους πολιτικούς της εκπροσώπους το κατάλληλο ιδεολογικό και αξιακό πλαίσιο για την προώθηση των σχεδίων τους. Αυτό το πλαίσιο όμως δεν γεννήθηκε αυτόματα, αλλά αποτέλεσε προϊόν οξύτατης ιδεολογικής επίθεσης μέσα από δεξαμενές σκέψης, ινστιτούτα διεθνών σχέσεων, συλλογικούς και ατομικούς «οργανι-

κούς διανοούμενους» μιας διεθνοποιημένης αστικής τάξης σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η Ε.Ε. υπήρξε ενεργός μέτοχος σε αυτή την ιδεολογική μάχη, μέσω του Ινστιτούτου Σπουδών Ασφαλείας στο Παρίσι αλλά και μέσω δεκάδων εκθέσεων που χρηματοδότησε η Ευρ. Επιτροπή για να καταδείξει την υποτιθέμενη τεχνική αναγκαιότητα προώθησης μεταρρυθμίσεων υπέρ της βιομηχανίας όπλων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε αυτές τις εξελίξεις, η Αριστερά δεν κατάφερε ούτε να αρθρώσει εναλλακτικό λόγο, ούτε να αμφισβητήσει τη στρατιωτικοποίηση στην πράξη. Αντιθέτως, κάποια κομμάτια της Αριστεράς υποστήριξαν τη στρατιωτικοποίηση στο όνομα ενός δήθεν «αριστερού ευρωπαϊσμού» και του αστικού ιδεώδους της πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης σε συνθήκες καπιταλιστικής διεθνοποίησης. Συνέπεια και αυτής της στάσης είναι η τωρινή κατάσταση, όπου το πολιτικό πρόγραμμα του στρατιωτικοβιομηχανικού ιστορικού μπλοκ αποτελεί κοινό νου στην Ε.Ε. και στα κράτη-μέλη.

Συμπέρασμα

Το βασικό επιχείρημα που τέθηκε από το παρόν άρθρο είναι ότι η κονστρουκτιβιστική καμπή στις σπουδές Ευρωπαϊκής Ασφάλειας δεν παρέχει ικανοποιητική απάντηση στο πρόβλημα της σχέσης των ιδεών με τα υλικά συμφέροντα. Η εμπειρική ανάλυση καταδεικνύει ότι οι ιδεατοί παράγοντες δεν μπορούν να απομονωθούν από τα κυρίαρχα κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα. Η αναπαραγωγή των ιδεών και των διαδικασιών που επιτρέπουν την κυριαρχία ενός πακέτου ιδεών έναντι ενός άλλου στις θεωρήσεις της ευρωπαϊκής ασφάλειας συνδέονται στενά με την υπερεθνική πολιτικοοικονομική εξουσία εντός της Ε.Ε. Ενδεικτική αυτής της σύνδεσης είναι η χρήση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Ασφαλείας από την ευρωπαϊκή βιομηχανία όπλων και τους θεσμικούς της συμμάχους σε επίπεδο Ε.Ε. για τη νομιμοποίηση μιας διαδικασίας στρατιωτικοποίησης της Ευρώπης. Υποκρύπτοντας την πρωταρχική ισχύ των καπιταλιστικών συμφερόντων και της δικής τους λειτουργίας αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας, ο κονστρουκτιβισμός απλώς συμβάλλει στη νομιμοποίηση αυτών των συμφερόντων και στην αποπολιτικοποίηση της κυριαρχίας τους.

Αντιθέτως, ο ιστορικός υλισμός ως εργαλείο ανάλυσης της πραγματικότητας καθίσταται επίκαιρος, θέτοντας τον άξονα «συμφέροντα – ιδέες» πάνω στα πόδια του. Η διατύπωση των Μαρξ και Έγκελς από τη *Γερμανική ιδεολογία* παραμένει επίκαιρη:

Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες, δηλαδή η τάξη που είναι η κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας είναι την ίδια στιγμή η κυρίαρχη διανοητική δύναμη. Η τάξη που έχει στη διάθεσή της τα μέσα της υλικής παραγωγής έχει την

ίδια στιγμή και τον έλεγχο των μέσων της πνευματικής παραγωγής, με συνέπεια, μιλώντας γενικά, οι ιδέες εκείνων που δεν κατέχουν τα μέσα της πνευματικής παραγωγής να υποτάσσονται σε αυτήν. Οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι τίποτε περισσότερο από την ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, που γίνονται αντιληπτές ως ιδέες.⁴²

Στην περίπτωση της Στρατηγικής Ασφάλειας, μια ιστορικοϋλιστική προσέγγιση δείχνει ότι η ρητορική ασφάλειας της Ε.Ε. είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με τα στρατιωτικοβιομηχανικά συμφέροντα και με τον ευρωπαϊκό καπιταλιστικό σχηματισμό. Οι ιδέες δεν δημιούργησαν τα ευρωπαϊκά στρατιωτικοβιομηχανικά συμφέροντα, αλλά συνέβαλαν ώστε οι υποτιθέμενες ή υπαρκτές απειλές να μεταφράζονται σε καπιταλιστικά κέρδη και να νομιμοποιούνται ως τέτοια.

Σημειώσεις

1. A. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, σ. 25.
2. Αυτόθι, σ. 24.
3. Αυτόθι, σ. 1.
4. A. Wendt, "Constructing International Politics", *International Security* 20, 1 (Καλοκαίρι 1995), σ. 73.
5. K. Glarbo, "Reconstructing a Common European Foreign Policy" στο T. Christiansen et al. (επιμ.), *The Social Construction of Europe*, SAGE, London 2001, σ. 152.
6. B. Tonra, "Constructing the Common Foreign and Security Policy: The Utility of a Cognitive Approach", *Journal of Common Market Studies*, 41, 4 (2003), σ. 743.
7. H. Larsen, "The EU: A Global Military Actor?", *Cooperation and Conflict* 37, 3 (2002), σ. 287.
8. K. Marx/F. Engels, *The German Ideology*, Prometheus Books, New York 1998, σ. 68, μ.τ.Σ.
9. A. Bieler, *Globalisation and Enlargement of the European Union: Austrian and Swedish social forces in the struggle over membership*, Routledge, London 2000, σ. 9-10.
10. A. Bieler/A. D. Morton, "A critical theory route to hegemony, world order and historical change: neo-Gramscian perspectives in International Relations", *Capital & Class* 82 (2004), σ. 90.
11. A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, επιμ.: Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith, International Publishers, New York 1971, σ. 366.
12. Bieler 2000, ό.π., σελ. 14.
13. B. van Apeldoorn, "The Struggle over European Order: Transnational Class Agency in the Making of 'Embedded Neo-Liberalism'", στο Andreas Bieler/Adam David Morton (επιμ.), *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of European Social Relations in the Global Political Economy*, Palgrave, Basingstoke 2001, σ. 73.
14. Για μια επεξήγηση του όρου «στρατιωτικοποίηση», βλ. I. Manners, "Normative power Europe reconsidered: beyond the crossroads", *Journal of European Public Policy* 13, 2 (Μάρτιος 2006) σ. 182-199.
15. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy*, 12

Δεκεμβρίου 2003, σ. 3-4. Για μια ανάλυση των ομοιοτήτων με την αντίστοιχη Στρατηγική Ασφαλείας των ΗΠΑ, βλ. Ι. Οικονομου, “The transatlantic dimension of the European Security Strategy”, *John Hopkins Bologna Center Journal of International Affairs* 8 (άνοιξη 2005) σ. 28-43.

16. *European Security Strategy*, σ. 11 βλ. επίσης J. Mawdsley/G. Quille, “Equipping the Rapid Reaction Force: Options for and Constraints on a European Defence Equipment Strategy”, *Paper 33*, Bonn International Centre for Conversion, 2003, σ. 11.

17. *European Security Strategy*, σ. 7, 11

18. Αυτόθι, σ. 12.

19. Mawdsley/Quille, “Equipping the Rapid Reaction Force”, σ. 14.

20. J. Lindley-French/F. Algieri, *A European Defence Strategy*, Bertelsmann Foundation Gutersloh, 2004, σ. 18.

21. Βλ. R. Hertrich, “Strengthening Europe’s Security – the Tasks Ahead”, *Speech at the ASD Convention*, Goteborg, 1 Οκτωβρίου 2004.

22. Βλ. Panel of Experts on Space and Security, “Report of the panel of experts on space and security”, Μάρτιος 2005, σ. 8-9 “Commission proposal for the 7th research framework programme”, Απρίλιος 2005, σ. 34· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, “Research for a Secure Europe: Report of the Group of Personalities in the field of Security Research”, 2004, σ. 9-10· COM (2004) 72, σ. 2.

23. C. Wolf, Jr/B. Zycher, *European Military Prospects, Economic Constraints and the Rapid Reaction Force*, RAND Corporation, Santa Monica 2001, σ. 32-33.

24. “Research for a Secure Europe”, σ. 24.

25. S. Biscop, “Strategy or Stratagem? The European Security Strategy in Perspective”, *Ανακοίνωση στο 36ο Ετήσιο Συνέδριο της UACES*, Limerick, 1-2 Σεπτεμβρίου 2006, σ. 1.

26. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, “Report of the panel of experts on space and security”, Μάρτιος 2005, σ. 8-9.

27. Αυτόθι, σ. 39-41.

28. Αυτόθι, σ. 9.

29. European Space Policy Institute, “A new paradigm for European space policy: A proposal”, *Report 1*, Νοέμβριος 2005, σ. 12.

30. “Research for a Secure Europe”, σ. 10.

31. Αυτόθι, σ. 28-29.

32. Συνέντευξη με τον Nick Witney, *NATO Review* (άνοιξη 2005). Όλες οι μεταφράσεις από το πρωτότυπο που ακολουθούν είναι του συγγραφέα.

33. N. Witney, “Speech at the Conference of Defence Committee Chairmen”, Helsinki, 20 Οκτωβρίου 2006.

34. N. Witney, “Opening remarks at Conference on Europe’s Defence Industries and Marketplace”, Brussels, 11 Ιουλίου 2005.

35. N. Witney, “Keynote speech at ASD Convention: Global Security in an Enlarged Europe”, Gothenburg, 1-2 Οκτωβρίου 2004.

36. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, “Proposal for a Decision concerning the seventh framework programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007 to 2013)”, COM (2005) 119, 6 Απριλίου 2005.

37. European Security Research Advisory Board, “Meeting the challenge, the European Security Research Agenda”, Σεπτέμβριος 2006, σ. 14.

38. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, “Security Research: The Next Steps”, COM 2004 (590), σ. 4.

39. Βλ. Ι. Οικονομου, “The internationalisation of the European arms industry: Trends and implications”, *Agora Without Frontiers* 13, 4 (Μάρτιος-Απρίλιος 2008) σ. 362-375.

40. Όπως έχει υποστηριχθεί αναλυτικά αλλού. Βλ. Η. Οικονόμου, «Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας: Μια κριτική προσέγγιση», *Monthly Review* 41, (Μάιος 2008) σ. 16-27.

41. I. Oikonomou, “‘Protect European citizens and the European economy’: The European Security Research Programme”, *Studia Diplomatica: The Brussels Journal of International Relations* 62, 1 (2009) σ. 3-16.

42. K. Marx/F. Engels, *The German Ideology*, σ. 67, μ.τ.Σ.

